

social skills to overcome difficult life situations, degree and skills of prevention work among peers participants in the experimental group.

Semantic analysis of the data confirms the high efficiency rooted preventive system first criterion: at the beginning of the experiment participants CG and EG level of formation of anti-drug knowledge was in the middle and a critical level at the end of the experimental work in EG we are seeing a positive trend, performance stable "enough" and "high". Thus, an important indicator of the success of the experiment is a change in the attitude of adolescents to substance use, are associated with increased awareness of the nature and content of drug behavior. Improvement occurred through the use of forms and methods of primary and secondary prevention.

This allows us to conclude that the effectiveness of the system rooted social and educational prevention of drug use risk adolescents in the educational process of the institution I - III levels.

Key words: cognitive criteria, indicators, levels, adolescents at risk

Стаття надійшла до редакції 22.12.2014 р.

Прийнято до друку 30.01.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.

УДК 159.922.8:343.91

Н. В. Пастух

СУТНІСТЬ ТА ПРИЧИНИ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Дослідження злочинної поведінки неповнолітніх як соціально-педагогічної проблеми потребує не лише розкриття її кримінально-правових засад, що лежать на поверхні, бо регулюються кримінальним законодавством України, а й багаторівневого розгляду проблеми через призму теоретичних положень, концепцій, узагальнення досвіду такої наукової галузі знань, як соціальна педагогіка. Необхідність і доцільність здійснення цього кроку дозволить нам визначити поняття та сутність злочинної поведінки й виробити об'єктивний погляд на її споконвічне існування в культурно-цивілізаційному розвитку суспільства, виявити її соціальні й психолого-педагогічні чинники та механізми, спрогнозувати ймовірність розвитку проблеми та намітити шляхи її розв'язання на теоретичному й практичному рівнях.

Метою нашої статті є з'ясування сутності та причин злочинної поведінки неповнолітніх, а також визначення найвагоміших різновидів соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми злочинцями, звільненими від відбування покарання з випробуванням, у діяльності різнопрофільних соціальних інституцій.

Для нашої статті найбільш корисними стали наукові праці С. Харченка, Ю. Герасимів, С. Горенка, О. Караман, В. Лютого, І. Зверєвої, О. Беца, А. Долгова, В. Лютого, А. Михайлова, А. Міллер, В. Оржеховської та ін.

З огляду на мету, стає актуальним і необхідним висвітлення наступних проблем: *по-перше*, вважаємо за потрібне з'ясувати термінологію, яка подається вченими соціально-педагогічної науки для позначення злочинної поведінки; *по-друге*, необхідно проаналізувати чинники злочинної поведінки неповнолітніх з точки зору соціальної педагогіки, та, *по-третє*, на підставі вирішення двох перших завдань визначити найефективніший вид соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, у діяльності різнопрофільних соціальних інституцій.

Необхідно зазначити, що за думкою вчених-педагогів поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення і підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. Наявність норм і правил поведінки сама по собі ще не забезпечує їх дотримання всіма членами суспільства. Завжди зустрічаються індивідууми, які не узгоджують свою поведінку з існуючими нормами, допускають відхилення від них у певних ситуаціях. Такі відхилення від загальних норм поведінки в науковій літературі називають терміном «*девіації*» (лат. devatio – відхилення), і, відповідно, поведінку «*девіантною*» [7; с. 9].

О. Змановська називає такі *специфічні ознаки девіантної поведінки*:

- багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;
- поведінка не є наслідком кризової, нестандартної ситуації, а зумовлена загальною спрямованістю особистості;
- сама поведінка супроводжується різноманітними виявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей;
- поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча може за певних умов набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо);
- результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи оточуючим [2].

С. Бадьора, зазначає, що девіантна поведінка часто стає наслідком патогенної, психічної чи соціальної дезадаптації підлітка. На відміну від простих відхилень у поведінці, вона спричиняється до вироблення стереотипної поведінкової моделі, пов'язаної зі сталими особистісними рисами неповнолітнього. *Девіантна поведінка* характеризується помітною занепалястію, неповноцінністю особи; вона, як правило, перешкоджає її подальшій соціалізації. Вітчизняна соціальна педагогіка схильна пояснювати девіантну поведінку особистості поєднанням результатів її неправильного психофізіологічного розвитку та несприятливою соціальною ситуацією, у якій особистість опинилася.

Причини девіантної поведінки (як і правопорушень та злочинів) слід шукати і в моральному стані суспільства, у наявності чи відсутності тих або інших моральних цінностей [1].

Отже, девіантна поведінка, за думкою дослідників, – це поведінка, що порушує моральні та правові норми, які склалися в даному суспільстві. Проте, порушення моральних норм підлягає моральній оцінці з боку суспільства, а порушення норм права – і моральній, і правовій оцінці. Моральні норми закріплені у свідомості людей, а правові – у правових актах, прийнятих конкретною державою і суспільством.

Цікавим для нас є дослідження злочинної поведінки – поведінки неповнолітньої особи, яка скоїла злочин, а отже, порушила норми писаного права – закону. Тому вченими стосовно неповнолітніх злочинців використовуються уточнені терміни щодо девіантної поведінки – *протиправна, делінквентна, злочинна поведінка*.

Так, В. Лютий зазначає, що поняття «девіантна поведінка» в широкому значенні в літературі з соціології, психології та педагогіки визначається як така, що порушує загальноприйняті в суспільстві або в певній спільноті норми. Проте така широка трактовка не дозволяє чітко визначити коло людей, яким дійсно властива схильність до порушень соціальних норм, та дії яких вимагають специфічного соціального впливу (санкцій, контролю, примусової реабілітації тощо), адже соціальні норми можуть суттєво відрізнятися в різних соціальних групах, до яких входить одна й та ж людина, а порушення окремих соціальних норм в тому чи іншому ступені властиво переважній більшості людей та часто не засуджується суспільством.

Делінквентну поведінку (лат. *delictum* – проступок) В. Лютий в широкому розумінні називає синонімом *протиправної поведінки* – різновиду девіантної поведінки, дій особи, що порушують норми громадського правопорядку, загрожують благополуччю інших людей або суспільству взагалі та можуть бути правомірно покараними. При цьому мається на увазі як поведінка особи, що офіційно визнана злочином, так і протиправні дії, що не потрапляють під юрисдикцію суду. Крім того, автор вказує, що визначення, розмежування та взаємозв'язок цих явищ є на сьогодні відкритим питанням [5].

Найбільш широким поняттям щодо злочинної поведінки є девіантна поведінка, яка включає порушення норм моралі та права. Протиправна поведінка – це поведінка, що порушує норми права, закріплені в законах – адміністративному, цивільному, трудовому, кримінальному кодексах України. Делінквентна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від норм законодавчого права, за виключенням кримінального. Злочинна поведінка – це поведінка, яка закінчується злочином, а злочин визначається й класифікується кримінальним правом. Отже, злочинна поведінка в найбільш

узагальненому вигляді – це поведінка особистості, що порушує норми кримінального права (кримінального законодавства).

Тому в нашому дослідженні за основу визначення злочинної поведінки з соціально-педагогічної точки зору ми покладаємо правове поняття, що подане в Кримінальному кодексі України: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину» [4]. Іншими словами, злочин – це наслідок злочинної поведінки, тобто поведінки людини, що порушує норми кримінального права.

Крім того, при соціально-педагогічному визначенні злочинної поведінки великої уваги ми приділяємо соціальним і психологічним засадам злочинної поведінки, обґрунтованим у соціології та психології, відповідно до яких злочинна поведінка – це процес, який розвивається в просторі та часі і включає зовнішні, об'єктивні діяння, що справді утворюють склад злочину, а також внутрішні, що передують їх психологічним явищам і детермінують вчинення злочину.

Отже, в межах нашої статті під злочинною поведінкою неповнолітніх будемо розуміти поведінку особистості, що порушує норми кримінального права та є наслідком деформацій у психофізіологічному, психологічному, педагогічному та соціальному розвитку дитини.

Так, В. Лютий зазначає, що *злочинна (протиправна) поведінка є наслідком неспроможності або небажання окремої людини знайти дозволений юридичними нормами спосіб задоволення власних потреб.* Сучасна наука відкидає уявлення про обумовлену природою схильність окремих людей до протиправної поведінки. Причини протиправної поведінки слід шукати в соціальних умовах існування людини і в особистих рисах, що знижують адаптивні можливості людини, перш за все в її мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях, особливостях емоційно-вольової та інтелектуальної сфери [3].

Тому переважна більшість учених (І. Зверєва, Н. Крейдун, В. Лютий, А. Михайлова, А. Міллер, Л. Мардахаєв, В. Оржеховська та ін.) виділяють, в основному, дві групи чинників злочинної (протиправної) поведінки: соціальні й особистісні.

Більш розгорнутою й виваженою для нас класифікацією причин злочинної поведінки знаходимо в працях Г. Гребенькова та І. Ковальнової, які можна взагалі вважати чинниками, що впливають на поведінку й діяльність підлітка:

1. Природні, генотипні особливості особистості:

- 1) Відхилення в розвитку пізнавальної сфери:
 - порушення уваги;
 - порушення в розвитку сприйняття;
 - порушення в розвитку пам'яті;
 - недоліки в розвитку розумових здібностей;
 - обмеженість уяви.

2) Недоліки в розвитку емоційно-вольової сфери:

- психічна нестабільність;
- афективна збудливість;
- низька стійкість до стресів;
- безвільність.

3) Порушення в мотиваційно-особистісній сфері:

- афект неадекватності;
- когнітивний дисонанс;
- фрустрація;
- значеннєвий бар'єр;
- низькі моральні цінності або перекручення сенсу життя;
- утрата самоідентичності.

2. *Вікові особливості підлітка:*

1) підліткові реакції (емансипації, групування, лідерські, нагромаджувальні, егоцентричні, азартні, інформаційно-комунікативні, інтелектуально-естетичні, сексуальні погляди);

2) дитячі реакції (відмови, опозиції, імітації негативної емансипації, компенсації та гіперкомпенсації).

3. *Становище у класному колективі («зірка», «найкращий», «сприйманий», «знехтуваний», «ізолюваний»).*

4. *Особливості родинних відносин:*

1) негармонійна родина (деструктивна, ригідна, що розпадається, що розпалася, неповна, знову утворена, бінарна);

2) тип виховання в родині (гіпопротекція, гіперпротекція, «культ хвороби», емоційне невизначення, жорстокість, суперечливість).

5. *Соціальні умови життя.*

6. *Взаємодія підлітка з неформальною групою, його місце в ній [6; с. 49 - 51].*

Як бачимо, названі причини злочинної поведінки враховують комплексні порушення в психофізіологічній, психологічній, педагогічній та соціальній сферах розвитку дитини, а отже їх ретельне дослідження й максимальне врахування допоможе організувати ефективний соціально-педагогічний процес, спрямований на виправлення і ресоціалізацію неповнолітніх злочинців.

Серед усіх існуючих та описаних у сучасних наукових працях різновидах соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми злочинцями (соціально-педагогічна діагностика, профілактика, корекція, реабілітація тощо), найефективнішим серед них щодо забезпечення комплексної допомоги неповнолітнім злочинцям є *соціально-педагогічний супровід*, який поруч з перерахованими вище виділяється майже всіма сучасними дослідниками соціально-педагогічної теорії та практики (О. Безпалько, Л. Завацька, І. Зверева, А. Капська І. Липський, Л. Мардахаєв, М. Рожков та ін.).

Цими вченими та багатьма іншими авторами дисертаційних, монографічних та навчально-методичних праць розглядається соціально-педагогічний супровід різних категорій дітей і молоді в різних соціальних інституціях: з вадами розвитку у реабілітаційних центрах; з неблагополучних сімей, дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; педагогічно занедбаних у психологічній та соціально-педагогічній службах школи; умовно засуджених неповнолітніх у кримінально-виконавчій інспекції; засуджених неповнолітніх у пенітенціарних закладах (СІЗО, виховних колоніях, кримінально-виконавчих інспекціях) тощо, проте серед них не знаходимо жодного цілісного соціально-педагогічного дослідження, яке б на науково-теоретичному, технологічному й практичному рівнях розкривало проблему *соціально-педагогічного супроводу неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, у діяльності різнопрофільних соціальних інституцій.*

Це не тільки стало підтвердженням актуальності й доцільності обраної нами теми дослідження, а й необхідності її розв'язання на теоретичному й практичному рівнях.

Отже, можемо стверджувати, що злочинна поведінка – це поведінка особистості, що порушує норми кримінального права та є наслідком деформацій у психофізіологічному, психологічному, педагогічному та соціальному розвитку дитини.

Причини злочинної поведінки закладено в психофізіологічному, психологічному, педагогічному та соціальному розвитку дитини, а саме: 1) природних, генотипних особливостях особистості, 2) вікових особливостях підлітка, 3) соціометричному статусі в класному колективі, 4) особливостях родинних відносин, 5) соціальних умовах життя, 6) взаємодії підлітка з неформальною групою та його місця в ній.

Найефективнішим різновидом соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми злочинцями з метою їх ресоціалізації та реінтеграції в суспільство є соціально-педагогічний супровід, який учені розглядають як комплекс цілеспрямованих послідовних соціально-педагогічних дій, що допомагають клієнту зрозуміти виникаючу життєву ситуацію і забезпечують його саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається; створення педагогічних, психологічних, соціальних умов для успішного навчання і розвитку кожної дитини в ситуаціях взаємодії тощо. Тому предметом подальшого нашого дослідження буде обґрунтування та розробка змісту і технологій соціально-педагогічного супроводу неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, у діяльності різнопрофільних соціальних інституцій.

Список використаної літератури

1. Бадьора С. М. Проблеми попередження девіантної поведінки вихованців режимних установ для неповнолітніх в історії вітчизняної

педагогіки (друга половина ХХ ст.) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Сергій Миколайович Бадьора. – К., 2009. – 227 с. **2. Змановская Е. В.** Девиантология: психология отклоняющегося: [учеб. пособие для студ. высш. учеб.заведений] / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2003. – 288 с. **3. Інновації** в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : метод. матеріали / [ред. В. П. Лютий]. – К. : Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді, 2005. – 104 с. **4. Кримінальний кодекс України** (із змінами та доповненнями станом на 1 листопада 2008 року). – Х. : ТОВ «Одісей», 2008. – 288 с. **5. Лютий В. П.** Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Лютий Вадим Петрович. – Луганськ, 2010.– 296 с. **6. Соціально-психологічні та кримінологічні аспекти впливу заходів виховного характеру на формування правової свідомості неповнолітніх** : монографія / І. І. Ковальова, А. О. Смоктій, В. В. Вітвіцька та ін.; За заг. ред. Г. В. Гребенькова. – Донецьк, ДЮО ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – 188 с. **7. Фіцула М. М.** Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання : навч.-метод. посіб. / М. М. Фіцула, І. І. Парфанович. – Т. : Навч. книга. – Богдан, 2008. – 432 с.

Пастух Н. В. Сутність та причини злочинної поведінки неповнолітніх

У статті з'ясовано термінологію, яка подається вченими соціально-педагогічної науки для позначення злочинної поведінки. Проаналізовано причини злочинної поведінки неповнолітніх з точки зору соціальної педагогіки. Обґрунтовано доцільність використання одного з найвагоміших різновидів соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками – соціально-педагогічного супроводу. Встановлено, що в сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці поки що не існує жодного цілісного дослідження, яке б на науково-теоретичному, технологічному та практичному рівнях вирішувало проблему організації соціально-педагогічного супроводу неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, у діяльності різнопрофільних соціальних інституцій.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, соціально-педагогічний супровід, злочинна поведінка неповнолітніх, девіантна поведінка, злочинність.

Пастух Н. В. Сущность и причины преступного поведения несовершеннолетних

В статье проанализирована терминология, которая используется учеными социально-педагогической науки для обозначения преступного поведения. Обобщены причины преступного поведения

несовершеннолетних с точки зрения социальной педагогики. Обоснована ефективність використання одної з ведучих різновидностей соціально-педагогічної роботи з несовершеннолетніми правонарушителями, описаних в соціально-педагогічних трудах – соціально-педагогічне супроводження. Установлено, що в сучасній соціально-педагогічній теорії і практиці поки що не існує ні одного цілісного дослідження, яке б на науково-теоретичному, технологічному і практичному рівнях розв'язало проблему організації соціально-педагогічного супроводження несовершеннолетних, звільнених від відбування покарання з випробуванням, в діяльності різнопрофільних соціальних інституцій.

Ключевые слова: соціально-педагогічна робота, соціально-педагогічне супроводження, преступное поведіння несовершеннолетних, девиантне поведіння, преступність.

Pastuh N. V. Essence and causes of juvenile criminal behavior

The article revealed terminology submitted by scientists of social and educational science to refer to criminal behavior. Reasons juvenile criminal behavior in terms of social pedagogy. The expediency of using one of the most important kinds of social and educational work with juvenile offenders – social and pedagogical support. Found that in the present socio-pedagogical theory and practice, yet there is no integrated study that would research and theoretical, technological and practical levels solved the problem of socio-pedagogical support juveniles released from probation in different profiles of social institutions.

Key words: social and pedagogical work, social and pedagogical support, juvenile criminal behavior, deviant behavior and crime.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2014 р.

Прийнято до друку 30.01.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.

УДК 37.013.42:376-056.6

С. А. Силкіна

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ВАЖКОВИХОВУВАНOSTІ ПІДЛІТКІВ

Докорінні зміни, що відбуваються сьогодні в соціально-політичному житті України та економічній сфері, впливають на формування молодого покоління та його соціалізацію. У зв'язку з цим важливого значення набувають усі питання, що пов'язані з вихованням.